

RECENZE

Lubomír E. Havlík, Geneze feudální společnosti a státu ve slovanském prostředí, Praha 1987, Československo-sovětský institut ČSAV, 169 stran.

V tomto spise publikuje autor statě, které se nevešly do jeho knihy "Slovanské státní útvary raného středověku" (1987). Jde o šest kapitol, které měly být původně součástí úvodu a závěru uvedeného spisu: 1. Přejít od rodově-kmenové společnosti k třídní, od vojenské demokracie ke státu. - 3. Historie pojetí geneze feudalismu a státnosti v dějepísectví východní, jihovýchodní a střední Evropy. - 4. Teoretické otázky geneze feudalismu a jeho raných fází. - 5. Počátky rané feudální společnosti a státu ve slovanském prostředí. - 6. Charakteristické rysy rané feudálních slovanských států.

V "Úvodu" se spisovatel dotýká některých otázek, které souvisejí s podílem archeologie a lingvistiky na objasnění etnogeneze Slovanů, a vymezuje cíl své práce. V první části mu jde o to, "pokusit se vysvětlit etnogenezi Slovanů jako proces historický s využitím zejména pramenů písemných". Autor zdůrazňuje, že je "nutné chápat celý proces jako zánik jedné společenské formace a vznikání nové, třídní, jako dynamický společenský proces, který byl podstatou etnogeneze" a který "ústil ve vytvoření a stabilizaci prvních státních útvarů, které byly předpokladem k utváření národností jako nových etnických kategorií" (s. 8). Podstatou části práce je tedy výzkum formování třídní společnosti a raných slovanských států.

První kapitolu začíná autor přehledem názorů o tzv. pravlasti Slovanů. Po stručném výkladu a zhodnocení přínosu archeologie, lingvistiky a antropologie k problému etnogeneze Slovanů zdůrazňuje historické hledisko, neboť bez písemných pramenů by žádná z uvedených disciplín nemohla předmět svého bádání označit za etnogenezi právě "Slovanů" (s. 19). Proces etnogeneze Slovanů, jehož počátky klade "nejméně do druhé poloviny 1. tisíciletí před n.l." (s. 20), se Havlíkovi rozpadá 1) na utváření sociálně politických společenství před velkou migrací, 2) na průběh migrace (trvající několik století), na jejímž konci se poprvé objevila velká slovanská skupina, 3) na konečnou fázi definitivního získání nových sídelních území a vzniku jednotlivých slovanských států a národností.

Hledaje stopy politického formování Slovanů spisovatel rozebírá údaje známých písemných pramenů od Herodota (zmínka o Neurech a Budinech) přes Tacita (zmínka o nájezdech Venetů na Fíny a Peukíny), Klaudia Ptolemaia (údaj o Venedech a Stavanech), Strabona (údaje o kmenech Lugiů) a tzv. Peutingerskou mapu (Venadi Sarmatae a Venadi) až po Jordanise, který podle L. Havlíka "vlastně zobecnil název Venedi, lat. Vinidi, pro jazykově těsně příbuzný lid, který pronikal ze severu na jih od Karpat a na Dněstr" (s. 22). Jordanis uvedl, že při ústí Visly sídlili v jeho době "Vidivarii", což lze podle Havlíka interpretovat jak "Vindi varii" (tj. různí Vindové). Takovou interpretací, která je již emendací, vylučuje sám Jordanis, který na jiném místě (Getica XVII, 96) nazývá též lid "Vividarii" a "gens Vividaria", což nemá nic společného s Vinidy (Slovany), zatímco Slovany označuje důsledně názvem "Venethae" nebo "Venethi" a dělí je na 3 (nikoli 2) skupiny: Venethi (v užším smyslu),

Antes, Sclaveni (Getica XXIII, 119). Záhadný lid "Vidivarü" je třeba po mém soudu vyloučit z úvah o etnogenezi Slovanů.

Na rozdíl od autora nemám za "pravděpodobné, že Venedy bylo ve starověku... míněno etnikum původně baltské" a že "o rozšíření jména Venedů od dolní Visly až ke Karpatům i dále se zřejmě zasloužili Gótové" (s. 22). Domněnka je slabě odůvodněna. Proti ní svědčí etnická terminologie ve střední a východní Evropě: Germáni i Finové označují názvem Venedů (Venetů) jen Slovary a nikoli Balty (ač byli přímými sousedy Finů). Terminologii Germánů i Finů odpovídá terminologie Tacita, který názvem "Venethi" označuje Slovary – stejně jako později Jordanis a jiní. Geneze tohoto termínu je germánská. Naproti tomu souhlasím s autorem, že za nejstarší označení Slovanů jejich vlastním názvem lze pokládat název "Stavanoi" (= Sclavanoi) u Ptolemaia.

Za nejstarší záznamy jména Moravanů pokládá autor názvy pocházející z fránckého prostředí (Marafioi v okolí dnešního Marvadastu, Mara, Marva, Morava na jihovýchod od Kaspického moře). Bohužel nepíše, jak tyto topografické názvy souvisejí se středoevropskými Moravany.

O archeologických kulturách (przeworské, zarubíněcké, černachovské) a slovanských památkách pražsko-korčakovského a pražsko-peňkovského typu pojednává spisovatel převážně na základě výzkumů V.V. Sedova, které doplňuje historickými zprávami byzantských pramenů o Slovanech (Prokopios, Maurikios, Pseudo-Caesarius, Menander, Theofylaktos Simokattés). Na rozdíl od starších představ soudí, že až do 8. století se u Slovanů projevoval "rys dobytkařského způsobu života, který v další době ustupoval převaze zemědělství" (s. 28). Autor v této souvislosti nemluví o nejstarší formě žárového zemědělství, vlastní Slovanům dávno před zemědělstvím orným. Přelom mezi oběma formami zemědělství u všech slovanských kmenů bych kladl spíše do 7. století, kdy skončilo období jejich velké migrace.

Pokud jde o velkou migraci Slovanů, soudí spisovatel, že "mylné jsou zřejmě i představy o přesunech celých kmenů" a že "na migraci se z různých důvodů (hospodářský nedostatek, touha po kořisti) podílela většinou pouze horní vrstva tehdejší společnosti se svými vůdci, zatímco zemědělské obyvatelstvo zůstávalo většinou na svých místech" (s. 28). Tak prý migrovaly "horní vrstvy z oblastí od Desny, horního Doňce před Dněpr a Dněstr dále na jihozápad a západ až k horní Visle, k hornímu Labi, střednímu Dunaji, k Jaderskému moři až k Vysokému i Nízkému Balkánu". Těžko uvěřit tomu, že by tyto "horní vrstvy" – zajisté nepočetné – mohly zalidnit tak obrovské prostory. Soudím, že třeba rozlišovat dva typy migrací: a) masový přesun lidu určitého kmene na přilehlé země; b) migraci menších skupin bojovníků s jejich vůdci – knížaty v čele. Dějiny Slovanů znají oba druhy přesunů: masovou migraci kmenů i dobytelskou migraci bojovníků, která často předcházela první (např. na Balkáně).

Za zdařilý pokládám autorův pokus spojit archeologické oblasti (s intenzivním seskupením nálezů) s politickými útvary Slovanů, které se vytvářely v průběhu migrace a jsou známy z písemných pramenů (Antové, Sklavini, knížectví Daurentia a Musokia, Ardagasta atd.).

Závěr kapitoly je věnován otázkám společenského zřízení jednak Proto-Slovanů. Uj. podle autora "zejména baltských a sarmatských etnik podléhajících se na utváření

velké etnické skupiny Slovanů na počátku migrace", jednak vlastních Slovanů v průběhu a na konci jejich migrace. Pro první fázi předpokládá spisovatel "společenskou formu vlastnictví a produkce, vznikající v rámci "vlastnictví obecného, jaké se vytvořilo v Indii nebo u Slovanů" (citát z K. Marxe). Terminologicky nepokládám za vhodné užívat pro kolektivní vlastnictví zemědělských občin označení "obecné" vlastnictví; přesnější je termín "společenské" vlastnictví. Dále spisovatel pojednává o kmenech, svazech kmenů a tzv. vojenské demokracii, od níž vedla cesta k vytvoření třídní společnosti a státu.

Tuto cestu sleduje autor podrobněji ve II. kapitole, v níž uvažuje o "vojenských demokratických svazech", jak se vytvářely ve slovanském prostředí zejména v 6. století a doznívaly v 8. věku, v oblastech severozápadních a východních místy až v 9. století. Takovými útvary byly zejména silný svaz Slovanů na severovýchodní straně dolního Dunaje, jenž v l. 533-545 porazil svaz Antů. Jiný svaz vytvořili Slované na sever od středního Dunaje (na Moravě?); jeho existenci v 1. polovině 6. stol. naznačuje zpráva o silné vojenské pomoci, kterou tyto Slované poskytli langobardskému Hildigisovi. Menší "vojensko-demokratické" útvary se formovaly podle autora na Jižním Bugu, v oblastech Poljanů, Severjanů, Krivičů, Drevljanů a jiných východních Slovanů.

Spisovatel se zmiňuje také o "silném vojensko-demokratickém svazu Avarů", který se vytvořil ve střední a východní Evropě – podle něho teprve "po pětinasobné porážce od Byzance r. 601" za součinnosti Kutrigurů, Alanů a Slovanů usedlých v Po-tiši (s. 36). Na severním břehu středního Dunaje – píše autor dále – "vznikal ve spojení se Slovany útvar odbojných Avarů (či spíše alansko-slovanských míšenců zvaných Vinidé), do jehož čela byl okolo r. 626 zvolen za krále Sámo." Autor se dovolává tzv. Fredegarovy kroniky (IV, 48), která však píše o povstání Slovanů (zvaných Vinidi) proti Avarům (zvaným Huni) a zmiňuje se jen o míšencích slovansko-avarských (nikoli alanských).

Podobně jako ruský útvar na středním Dněpru vznikl podle autora v l. 679-681 "vojensko - demokratický útvar Bulharů a slovanského obyvatelstva" na jih od dolního Dunaje, jakož i "moravský politicko-etnický útvar", když z území, které na severu přiléhalo ke střednímu Dunaji a dolní Moravě, odešla "část bojovnické populace" do středního Pomoraví, kde "ve spojení s udeslými Slovany a jejich organizací vytvořili koncem 7. století nový politický svazek" (s. 37). Totéž opakuje autor téměř doslova na str. 39, kde připojuje úvahu, že "bojovnické složky u Chorvatů, Srbů i Moravanů byly slavizované části populace alanského původu". Dovolává se názorů G. Vernadského a F. Dvorníka, ale prameny neuvádí (pozn. 98 a 99). Účast Alanů, resp. jejich "slavizované části" při budování moravského útvaru pokládám za spekulaci, kterou nelze doložit prameny.

Na konci kapitoly pojednává spisovatel o poslední fázi "vojensko-demokratických řádů", která spadá podle něho na středním Podunají a na Blakáně do 6.-8. století, kdežto u severozápadních Slovanů se přesunuje místy až do 9.-10. věku. Kořeny státu vidí v této konečné fázi vojenské demokracie. Souvisely s nastolením trvalého panství vojenské vrstvy nad určitým územím. Tato vrstva počala vykořisťovat jeho obyvatele a zvyšovat svou politickou moc kořistěním v okolí. Stávala se z ní vládnoucí vrstva společnosti. U původně "etnických dvousložkových útvarů" shledává autor rysy "východního vládního despotismu" těchto horních vrstev, a to nejen v Bulharsku, ale

i na Moravě, na Rusi, v Chorvatsku a dalších knížectvích na Balkáně, kde Slované ovládli domácí ilýrské nebo zbytky thráckého osídlení. V násilné exploataci obyvatel kořistěním a daněmi, které nabývaly formy veřejnoprávní renty, v robotní rentě otroků, a v přeměně vládnoucí vrstvy v antagonistickou třídu vůči ostatnímu lidu spatřuje počátek třídně rozdělené společnosti a státu.

Ve třetí – nejrozsáhlejší – kapitole podává autor přehled historiografických koncepcí geneze feudalismu a státu, dokumentovaný rozsáhlou literaturou (poznámky 110-333), rozříděnou podle hlavních slovanských oblastí: A) Balkán, B) východní Evropa, C) střední Podunají a D) severozápadní slovanská oblast.

Přehled západních i marxistických teorií o raném feudalismu, jeho podstatě, formách a typech najde čtenář v kapitole IV., v níž autor dospěl k závěru o existenci dvou hlavních typů geneze raného feudalismu: "První se počal velmi brzo opírat o velké pozemkové vlastnictví soukromého charakteru (tzv. západoevropský typ), druhý byl založen na velkém souhrnném pozemkovém vlastnictví vládnoucí třídy v čele s panovníkem, tzv. státním vlastnictvím či přesněji řečeno panstvím" (východní typ). Oba typy byly založeny na násilné exploataci přímých výrobců – rolníků, jimž byl nadvýrobek odnímán násilím. Rozdíl byl v tom, že "v prvním případě šlo o rentu soukromoprávní, ve druhém o rentu veřejnoprávního charakteru" (s. 81). Podle názoru autora měl tzv. východní typ univerzální charakter a vyskytoval se dočasně a přechodně též v prostředí západoevropském, a to v době přechodu od otrokářské formace k feudální, v počátečním období po vpádu a usazení "barbarských národů" v prostředí římských, resp. byzantských provincií. Na Východě druhý typ existoval v dobách, kdy se v Evropě dávno prosadil typ první. Chronologická posloupnost typu "západoevropského" po typu "východním" vedle autora k závěru, že šlo vlastně o dvě za sebou následující fáze raného feudalismu, z nichž první fázi (východní typ) označuje spisovatel za primární a druhou (západoevropský typ) za progresivní fázi raného feudalismu (s. 81). Počátky raného feudalismu nelze spojovat – dovozuje autor – teprve s druhou, tj. progresivní fází.

Tyto závěry jsou v další kapitole aplikovány na raně feudální společnost v jednotlivých slovanských státech: v Kyjevské Rusi, v Bulharsku, na Moravě, v Chorvatsku, v Čechách, v Polsku a v Polabí (Obodrité, Srbové, Lužičané, Veleti). Autor se tu pokusil chronologicky vymezit počátek "primární" a "pokročilé" fáze raného feudalismu v těchto oblastech. Postrádáme tu zmínku o státu Slovinců v Karantánii, který patří k nejstarším státním útvarům slovanským. Rychlejší rozvoj "progresivnější" fáze raného feudalismu zaznamenaly podle autora země, kam s cizím panstvím pronikaly i systémy společenských vztahů. S tím třeba souhlasit, ať šlo o prvky byzantské (Bulharsko, Srbsko) nebo franské a později německé (Východní marka, Karantánie).

V poslední kapitole rozvíjí spisovatel svou tezi o třech, resp. čtyřech etapách etatizace Slovanů (přechodné období – stát – říše – soustátí), které nastínil v závěru své knihy "Slovanské státní útvary raného feudalismu" (1987).

Recenzovaný spis obsahuje 409 odkazů na prameny a literaturu a rozsáhlé anglické resumé. Pokládám jej za podstatný doplněk shora uvedené knihy. Škoda, že vyšel jen v nákladu pouhých 200 výtisků jako "interní tisk".

© Hynek Bulín, 1991